

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Факультет корекційної та соціальної педагогіки і психології
Кафедра логопедії та спеціальних методик

Дипломна робота
магістра

з теми: « **Формування номінативного словника у дітей з помірним та
тяжким ступенем інтелектуального порушення»**

Виконала: студентка 2 курсу, групи
Kor11-M19 з
Спеціальності 016 Спеціальна освіта
Логопедія. Спеціальна психологія
Риба Леся Опанасівна

Керівник:
Ткач О.М., кандидат педагогічних наук,
старший викладач

Кам'янець-Подільський – 2020 року

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ РОЗВИТКУ ЛЕКСИЧНОГО БОКУ МОВЛЕННЯ У ДІТЕЙ З ПОМІРНОЮ ТА ТЯЖКОЮ РОЗУМОВОЮ ВІДСТАЛІСТЮ	7
1.1.	Особливості розвитку лексики в онтогенезі 7
1.2.	Психолого - педагогічна характеристика дітей з помірною та тяжкою розумовою відсталістю 10
1.3.	Особливості розвитку лексичного боку мовлення в дітей з помірною та тяжкою розумовою відсталістю
РОЗДІЛ 2. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ВИВЧЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ РОЗВИТКУ ЛЕКСИЧНОГО БОКУ МОВЛЕННЯ	
2.1.	Аналіз існуючих корекційних програм
2.2.	Методика вивчення лексичного боку мовлення у дітей з різним ступенем зниження інтелекту
2.3.	Аналіз результатів констатуючого експерименту
РОЗДІЛ 3. АКТИВІЗАЦІЯ НОМІНАТИВНОГО СЛОВНИКА У ДІТЕЙ З ПОМІРНОЮ ТА ТЯЖКОЮ РОЗУМОВОЮ ВІДСТАЛІСТЮ	
3.1.	Методи і прийоми словникової роботи
3.2.	Характеристика корекційної роботи з активізації номінативного словника дітей з помірною та тяжкою розумовою відсталістю
3.3.	Результати формувального експерименту
ВИСНОВКИ	
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	
ДОДАТКИ	

ВСТУП

Актуальність дослідження. Прагнення України приєднатись до європейської спільноти сприяє поступовому розширенню міжнародних підходів та стандартів у всіх сферах діяльності суспільства, зокрема у сфері надання спеціальних послуг. Одним з виявів такої тенденції є повільне, але невпинне просування ідеї деінституалізації послуг для дітей з особливими освітніми потребами.

Ще десять років тому громадська думка щодо долі дитини з важкою інтелектуальною недостатністю співпадала з рекомендацією фахівців і скоріше нагадувала невблаганний судовий вирок: перебування в закладах спеціального призначення протягом всього життя. Сьогодні батьки і фахівці все більше схиляються до думки: якщо дитина має проблеми (в країнах Західної Європи розумову відсталість називають "проблеми у навчанні"), то найкращими ліками і відрадюю може бути лише материнська ласка, турбота близьких людей і тепло рідної домівки - адже за всю свою історію людство не винайшло кращих ліків, методик, технологій, які б стимулювали так ефективно розвиток інтелекту.

Переконання щодо необхідності домашнього оточення у поєднанні з фаховою допомогою для дітей з важкими інтелектуальними вадами знайшло своє відображення у конкретних кроках виконавчої влади, яка на національному рівні ініціювала створення системи ранньої соціальної реабілітації для дітей з функціональними обмеженнями. Але на сьогодні гостро відчувається брак спеціальних досліджень у даному напрямку. В той же час потрібно зазначити, що ще Е.Сеген зазначав, що "глибоко розумово відстала дитина під впливом навчання та виховання просувається у своєму розвитку значно більше, а ніж дитина нормальна, якщо підходити до цього з відповідної міркою" [6, 134].

Особливості вивчення, навчання та виховання важко розумово відсталих були предметом досліджень спеціалістів різних галузей. Так, організацією навчального процесу у спеціальних закладах для дітей-інвалідів займались Е.В.Агеева, А.А.Ватажина, С.Д.Забрамна, Т.Н.Ісаєва, М.І.Кузьмицька, А.Р.Маллер та інші. Вони розробили і науково обґрунтували використання

принципів і методів навчання імбецилів, визначили, які предмети і в який період повинні вони вивчати, виділили обсяг матеріалу, що дається їм для засвоєння.

Над вивченням особливостей організації виховної роботи з дітьми, які мають важкі інтелектуальні порушення працювали О.В.Гаврилов, О.Р.Маллер, М.Г.Рейдибойм, Г.В.Цикото та інші. Організація допомоги дітям з важкими інтелектуальними вадами та їхнім батькам були предметом дослідження М.В.Бірюкової, М.Г.Генінг, С.Д.Забрамної, Н.Б.Лур'є, Т.Н.Чернікової.

Психічний розвиток і клінічні порушення імбецилів вивчалися відомими спеціалістами у галузі психіатрії і психології. Ще в XVII столітті Ж.Ескіроль сказав, що ніде так відкрито не проявляється психічна сфера особистості як у будинку для ідіотів. Визначенням причин виникнення даної патології і їхнього впливу на психіку були присвячені дослідження О.В.Запорожця, Н.В.Лічко, О.Р.Лурія, І.М.Соловйова, Л.С.Цветкової та багато інших.

Характеризуючи стан вивчення особливостей розвитку мовлення дітей з важкими інтелектуальними вадами можна вказати, що тут першість належить відомому російському спеціалісту в даній галузі О.Р.Маллер. Він провів багато наукових досліджень, присвячених розвитку мовлення цих дітей, визначив групи у відповідності з наявним у них словниковим запасом, вказав на можливі шляхи організації логопедичної допомоги цим учням. Також дослідженням даної проблеми займалися Є.В.Алексєєнко, М.І.Іванова, Л.В.Кускатіле, Б.Г.Ліпман, Л.В.Чернишова та інші.

Але не дивлячись на це даній проблемі, особливо на теренах України, приділяється ще недостатньо уваги. Зокрема це стосується визначення ефективності використання інноваційних підходів у процесі виховної роботи з імбецилами, обґрунтування ефективних шляхів діагностики поведінкових порушень, визначення впливу поведінки на загальну картину психічного розвитку імбецилів. На сучасному етапі таких наукових напрацювань є недостатньо. Тому ми прагнули провести дослідження, яке б хоча б частково могло компенсувати такий недолік уваги до цієї категорії аномальних дітей і визначити ефективність використання нетрадиційних форм роботи з імбецилами.

Об'єкт дослідження – поведінка дітей з важкою інтелектуальною недостатністю.

Предметом дослідження виступають нетрадиційні форми поведінки дітей з важкими інтелектуальними вадами.

Мета дипломної роботи – на основі визначення нетипової поведінки імбецилів визначити ефективні шляхи її стабілізації та формування заміщаючих її форм шляхом неаверсивного втручання.

Гіпотеза наукової роботи: нетрадиційні форми поведінки імбецилів є наслідком мозкових порушень, обумовлюються несприятливим або неадекватним впливом соціального оточення і можуть бути компенсовані через використання неаверсивних та освітніх терапевтичних програм.

Для досягнення мети дослідження та перевірки висунутої гіпотези були поставлені такі **завдання**:

- провести аналіз психолого-педагогічної літератури з даної проблеми;
- виділити найбільш характерні прояви нетипової поведінки дітей з важкими інтелектуальними вадами;
- проаналізувати функції спеціалістів мультидисциплінарної команди;
- розробити індивідуальний план подолання спалахів нетипової поведінки через використання неаверсивного та освітнього підходів;
- визначити ефективність проведення мультидисциплінарною командою корекційної роботи з урахуванням основних етапів реалізації індивідуального плану.

Методологічними засадами дослідження виступають:

- положення про соціальну ситуацію розвитку як специфічне ставлення дитини до соціальної і предметної ситуації (Л.С.Виготський);
- твердження про ефективність використання нестандартних підходів у процесі організації роботи з дітьми з особливими потребами у навчання (В.П.Безпалько, І.П.Підласий, В.В.Тарасун);
- положення, що поведінка дітей з особливими освітніми потребами виступає одним з основних засобів отримання інформації про навколишнє середовище (І.Д.Бех, О.Р.Лурія).

Об'єкт, предмет, мета, завдання та гіпотеза дослідження обумовили вибір таких **методів**: аналіз спеціальної психолого-педагогічної літератури, опитування, спостереження, розробка терапевтичної програми, констатуючий експеримент.

Теоретична значущість проведеного дослідження полягає в тому, що визначення нетипової поведінки імбецилів, її класифікація дозволяє підібрати ефективні шляхи корекційної роботи, що в цілому покращує емоційний клімат у колективі дітей, знімає у суб'єктів з такою поведінкою емоційну напругу і покращує їхню соціальну адаптацію.

Практичне значення дипломної роботи. Розробка терапевтичної моделі виправлення нетипової поведінки дозволяє ефективніше застосовувати різноманітні навчально-виховні та корекційно-реабілітаційні програми до дітей з такою поведінкою, ефективніше впливає на процес їхньої адаптації до суспільного середовища і сприяє процесу соціалізації в цілому.

Експериментальною базою дослідження виступали спеціальний вихованці, які перебувають на обліку у відділі соціальної політики та праці м. Хмельницький. У дослідженні приймало участь 25 дітей віком від 6-х до 14-и років.

Структура роботи. Дипломна робота складається зі вступу, 3-х розділів, висновку, списку використаної літератури, який нараховує 85 наукових джерел.

ВИСНОВКИ

Освіта як соціальне явище тільки тоді буде вважатися досконалою, коли вона забезпечує не лише успішне задоволення суспільних запитів сьогодення, а й намічає загальні підходи щодо вирішення майбутніх проблем. Тож необхідні новітні технології, які б враховували, насамперед, глибинні психологічні закономірності емоційно-чуттєвого розвитку особистості. Адже для людини має цінність лише пережите в почуттях. Саме вони (почуття) морально збагачують особистість, роблять її носієм істини, добра і краси.

Опираючись на результати теоретичного та експериментального дослідження можна зробити висновки:

1. Пізнавальні процеси сприймання кольору дітьми - це діяльність, в процесі якої відбувається складна взаємодія образних компонентів - образотворчих та словесних.

2. Аналіз мовних та образотворчих реакцій дітей показує, що в процесі художнього сприймання в учнів допоміжної школи, з'являється здатність образно мислити, активно реагувати на красу та поетичність словесних і художніх образів, які мають яскравий зоровий характер.

3. Визначено педагогічні умови формування усвідомлено-критичного ставлення до діяльності: постійне демонстрування вчителем зразків правильного оцінювання й логічного обґрунтування оцінок; постановка конкретних вимог до виконання завдань з повідомленням дітям відповідних оцінних критеріїв; систематичне залучення учнів до активної діяльності оцінювання з причинним обґрунтуванням оцінних суджень.

4. Корекційно-розвивальне завдання уроку повинно гармонійно пов'язуватися з аспектами образотворчої діяльності. А саме корекційно-розвивальне завдання має на меті виправлення та розвиток в учнів інтелектуальної, емоційно-вольової, мотиваційної, рухової сфери особистості, пізнавальних інтересів і навчальних здібностей.

5. Процес пізнання має ще одну важливу особливість: він вибірковий та виділяється серед інших, привертаючи увагу дітей не лише своїми фізичними властивостями, а й роллю, яку відіграє у діяльності школярів. Тому на уроках

образотворчого мистецтва слід навчити учнів не лише виділяти окремі предмети із навколишнього середовища, а в самих предметах бачити певні характерні властивості.

6. Усунення недоліків пізнавальної діяльності спеціальних оціночних навичок дозволяє сформувати у дітей здатність сприймати характери літературних та епічних героїв прояви оточуючої дійсності шляхом оволодіння колористичними засобами художньої виразності на уроках образотворчого мистецтва.

7. Поява перших навичок аналізу і трансформації побаченого, а також індивідуальний характер композицій та нестандартне колористичне вирішення говорять про інтелектуалізацію дитячої творчості, про засвоєння принципу органічної єдності форми та змісту в мистецтві та літературі.

8. Знайомство школярів з традиційним кольоровим образом українського народу активно впливає на формування пізнавальних процесів художнього сприймання, а також на індивідуальні якості дитини, в процесі творчості допомагає розвинути в дітей емоційну чуйність на твори фольклору та народного мистецтва, що дає можливість корегувати недоліки пізнавальної діяльності розумово відсталих учнів.

9. Розвитку зорово-просторових сприймань та кінестетичних операцій у розумово відсталих дітей необхідно проводити роботу у таких напрямках:

- розвитку графічних навичок і графічної символізації;
- розвитку сукцесивних синтезів;
- розвитку дрібної моторики пальців рук;
- формування вміння розчленувати зображення, проводити уявний аналіз та синтез. Лише формування вміння виконувати тренувальні вправи в таких напрямках дозволяє дитині швидше оволодіти дрібною моторикою руки, а, отже, і операціями письма та рахунку, які з ними тісно пов'язані.

10. Ефективним у розвитку розумово відсталих дітей буде підхід, за якого робиться на більш ранньому початку формування у них етичних норм і якостей, художніх смаків, загальнолюдських цінностей. У педагогічній практичній площині це орієнтація на природну творчість вихованця, на максимальне

усвідомлення тих художніх цінностей, з якими він постійно має справу. Тобто культивування пізнавальних процесів художнього сприймання повинно спрямовувати весь навчально-виховний і корекційний процес допоміжної школи.

11. Ефективність запропонованої методики підтверджується зацікавленістю учнів допоміжної школи, які брали участь у експерименті, їх бажанням продовжити освоєння знань, умінь та навичок колористичного сприймання.

Формування пізнавальних процесів художнього сприймання буде сприяти розширенню уяви дітей про світ, суспільство, духовне багатство людини, красу природи і, без сумніву, знайде відображення в світосприйнятті особистості, яка формується в процесі корекції недоліків пізнавальної діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алексеенко Е.В. Особенности логопедической работы по развитию речи глубоко умственно отсталых детей // Дефектология.- 1989.- № 6.- С.42–46.
2. Астапов В.М. Введение в дефектологию с основами нейро- и патопсихологии.- М.: Международная педагогическая академия, 1994.-216с.
3. Бирюкова М.И. Роль игры в воспитании детей-имбецилов дошкольного возраста // Дефектология.- 1971.- № 3.- С.68 – 73.
4. Винарская Е.Н. Раннее речевое развитие ребёнка и проблемы дефектологии: Периодика раннего развития.- М.: Просвещение, 1987.- 160с.
5. Выготский Л.С. Лекции по психологии.- СПб.: СОЮЗ, 1997.- 144с.
6. Выготский Л.С.- Проблемы дефектологии.- М.: Просвещение, 1995.- 527с.
7. Вопросы обучения и воспитания детей с нарушениями интеллекта / Под ред. М.И.Кузьмицкой.- М.: Изд-во АПН РСФСР, 1974.- 135с.
8. Гаврилов О.В. Психолого-педагогічні умови формування соціальної поведінки глибоко розумово відсталих дітей // Дис... канд. психол. наук: 19.00.08.- К.: Інститут дефектології АПН України, 1998.- 172с.
9. Гаврилов О.В. Особливості гри глибоко розумово відсталих дітей і її вплив на формування у них соціальної поведінки // Психолого-педагогічні умови підвищення результативності учіння школярів з психічними вадами / Під ред. В.І.Бондаря, І.Д.Беха.- К.: Інститут дефектології АПН України, 1995.- С. 55 – 61.
10. Гаврилов О.В. Прищеплення навичок соціальної поведінки глибоко розумово відсталим дітям // Дефектологія.- 1998.- № 1.- С. 32 – 36.
11. Гаврилов О.В. Формування соціальної поведінки у дітей з важкими інтелектуальними вадами // Дефектологія.- 1998.- № 2.- С. 26 – 29.
12. Гаврилушкина О.П., Соколова Н.Д. Воспитание и обучение умственно отсталых дошкольников: Кн. для воспитателя.- М.: Просвещение, 1985.- 72с.
13. Грачёва К.К. Воспитание и обучение глубоко отсталого ребёнка.- М.: Учпедгиз, 1932. – 48с.

14. Данилова Н.Н., Крылова А.Л. Физиология высшей нервной деятельности: Учебник.- М.: Учебная литература, 1997.- 432с.
15. Дидактичний матеріал для обстеження дитячого мовлення: Посібник для логопеда./Упорядники Т.В.Пічугіна, І.Я.Подимова, Д.І.Лісова, Я.А.Дубан.- Львів: Світоч, 1999.- 73с.
16. Иванова Т.Н. Из опыта работы по развитию речи глубоко умственно отсталых детей // Дефектология.- 1980.- № 4.- С.51 – 55.
17. Коркина М.В., Лакосина Н.Д., Личка А.Е.- Психиатрия: Учебник.- М.: Медицина, 1995.- 608с.
18. Краткий дефектологический словарь / Под ред. А.И.Дьячкова.- М.: Просвещение, 1964.- 398с.
19. Лурия А.Р.- Основы нейропсихологии.- М.: Педагогика, 1973.- 273с.
20. Лурье Н.Б., Забрамная С.Д. Дети с болезнью Дауна и некоторые особенности их познавательной деятельности // Дефектология.- 1971.- № 1.- С.30–37.
21. Максимова Н.Ю., Мілютіна К.Л., Піскун В.М. Основи дитячої патопсихології: Навч. посібник.- К.: Перун, 1996.- 464с.
22. Маллер А.Р. Родителям о детях с глубокой умственной отсталостью // Дефектология.- 1991.- № 5.- С.69 – 75.
23. Маллер А.Р. Состояние и тенденции развития обучения глубоко умственно отсталых детей // Дефектология.- 1974.- № 3.- С.28 – 34.
24. Маллер А.Р., Рейдибойм М.Г. Опыт организации реабилитационного центра для детей-инвалидов // Дефектология.- 1991.- № 4.- С.47 – 51.
25. Маллер А.Р., Цикото Г.В. Основные принципы коррекционно-воспитательной работы с глубоко умственно отсталыми детьми // Дефектология.- 1984.- № 1.- С.34 – 40.
26. Методическое пособие по воспитанию и обучению детей с глубокой умственной отсталостью в возрасте от 4 до 10 лет / Под ред. М.И.Кузьмицкой, А.А.Ватажиной.- М.: Изд-во ЦИЭТИН, 1971.- 79с.

27. Общение и речь: развитие речи у детей в общении со взрослыми / Под ред. М.И.Лысиной.- М.: Педагогика, 1985.- 208с.
28. Пиаже Ж. Избранные психологические труды.- М.: Международная педагогическая академия, 1994.- 640с.
29. Пиаже Ж. Речь и мышление ребёнка.- М.: Учпедгиз, 1932.- 287с.
30. Поперечная Л.Н., Дементьева Н.Ф., Табунова Е.Н. Вопросы отбора детей в дома-интернаты системы социального обеспечения // Дефектология.- 1990.- № 4.- С.3 – 7.
31. Програма навчання і виховання глибоко розумово відсталих дітей / Під ред. М.О.Козленка.- К.: ІЗМН, 1974- 124с.
32. Рубинштейн С.Я. Психология умственно отсталого школьника: Учебное пособие.- М.: Просвещение, 1986.- 192с.
33. Селецкий А.И. Психология и психопатология слабоумия.- К.: Радянська школа, 1981.-140с.
34. Соловьёв И.М. О памяти имбецилов.- М.: Изд-во ЦИЭТИН, 1972.- 94с.
35. Сумарокова В., Явкин В. Опыт социальной адаптации глубоко умственно отсталых в дневном центре психоневрологического Варшавского института // Дефектология.- 1975.- № 6.- С.84 – 87.
36. Цветкова Л.С. Мозг и интеллект: Нарушение и восстановление интеллектуальной деятельности.- М.: Просвещение – АО “Учеб. лит.”, 1995.- 304с.
37. Черна М. Совместные занятия родителей и глубоко умственно отсталых детей // Дефектология.- 1980.- № 4.- С. 62 – 65.
38. Штерн В. Умственная одарённость.- СПб.: Союз, 1997.- 128с.
39. Энциклопедический словарь / Под ред. Б.А.Введенского.- М.: Изд-во “Большая советская энциклопедия”, 1955.- Т.3.- 744с.
40. Бадалян Л.О. Невропатология. – М.: Просвещение, 1987. – 432 с.
41. Белкин А.С. Нравственное воспитание учащихся вспомогательной школы. Учебн. пособие для студ. пед. инст. по спец. «Дефектология». М.: Просвещение, 1972. – 112 с.

42. Блінова Г.Й., Черпіта О.Р. Дидактичний матеріал для подолання дислексій у дітей. – К.: Проза, 2000. – 143 с.
43. Братко-Крутинський. Символіка світобудови. Українська традиція // Людина і свгг,1991.-№6.С.23-24.
44. Булашов Г.О. Український народ у своїх легендах, релігійних поглядах та віруваннях. -К.: Довіра, 1992.
45. Возрастные возможности усвоения знаний /Под ред. Д.Б. Эльконина, В.В. Давыдова. – М.: Просвещение, 1996. – 444 с.
46. Вопросы олигофренопедагогтики /Под ред. А.Н. Грабарова. М.,1949–225 с.
47. Воспитание и обучение детей во вспомогательной школе /Под ред. В.В. Воронковой. – М.: Школа-Пресс, 1994. – 416 с.
48. Гнездилов М.Ф. Обучение грамоте во вспомогательной школе. М., 1957. – 217 с.
49. Головина Г-Н. Развитие пространственного анализа у умственно отсталых детей и некоторые пути коррекции его недостатков. // Психологические проблемы коррекционной работы во вспомогательной школе / Под.ред. Ж.И.Шиф, В.Г.Петровой, Г.Н.Головиной. -М.: 1980. С.95-122
50. Головина Т.Н. Изобразительная деятельность учащихся вспомогательной школы. -М.: Педагогика, 1974.
51. Грошенко И.А. Развитие в учащихся вспомогательной школы интереса к изобразительной деятельности // Дефектология,1980. - №6, С.45-53.
52. Грошенко И.А. Развитие в учащихся вспомогательной школы интереса к изобразительной деятельности //Дефектология, 1980. - №6, С.45-53.
53. Давыдов В.В. Формирование учебной деятельности школьников. – М.: Педагогика, 1982. – 216 с.
54. Данілавичюте Е. Психоаналітичний підхід до розроблення критеріїв оцінювання навички читання у дітей молодшого шкільного віку /Дефектологія, 2002. – №4. – С. 46-49.
55. Егоров Т.Г. Очерки психологии обучения чтению.

56. Эльконин Д.Б. Избранные психологические труды. – М.: Просвещение, 1989. – 560 с. С. 17-138.
57. Еременко И.Г. Олигофренопедагогика. – К.: Вища школа, 1985. – 326 с.
58. Еременко И.Г. Познавательные возможности учащихся вспомогательной школы. – К.: Рад. школа, 1972. – 130 с.
59. Єременко І.Г. Дидактичні основи уроку в допоміжній школі. —К.; Рад.пмс. 1996. -130с.
60. Ілляшенко Г.Д., Бастун Н.А., Сак Г.В. Діти із затримкою психічного розвитку та їх навчання; Навчальний посібник для педагогів і шкільних психологів.-К.: ІЗМН, 1997.-128с.
61. Каше Г.А. Подготовка к школе детей с недостатками речи. – М.: Просвещение, 1985. – 207 с.
62. Корнев А.Н. Нарушение чтения и письма у детей. – С – П.: МиМ, 1997. – 286 с.
63. Кравець Н.П. Розвиток мовлення в учнів молодших класів допоміжної школи на уроках читання та української мови. – К.: АСК, 1999. – 98 с.
64. Корекційна спрямованість початкового навчання у спеціальній школі інтенсивної педагогічної корекції. Методичні рекомендації /Укл. Л.С.Вавіна.-К.:ІСДО,1995. -60с.
65. Корекційна спрямованість початкового навчання у спеціальній школі інтенсивної педагогічної корекції. Методичні рекомендації / Укл. Л.С.Вавіна. -К.:ІСДО,1995.-60с.
66. Костерин Н.П. Учебное рисование. Учебное пособие для учащихся педучилищ по спец. № 2002 "Дошкольное воспитание", №2010 "Воспитание в дошкольных учреждениях".-М.: 1980.
67. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность. – М.: Политиздат, 1975. – 304 с.
68. Липа В.А. Психологические основы педагогической коррекции. – Донецк: Лебідь, 2000. – 319 с.

69. Мисулович Л.Я. Лечение заикания. – Л.: Медицина, 1988. – 184 с.
70. Миронова С.П. Вимоги до уроку в спеціальній школі для дітей з вадами інтелекту. Методичні рекомендації. -Кам'янець-Подільський, 1998. - 24с.
71. Нарушение речевого развития у детей и пути их коррекции /Сост. Е.Ф. Собонович. – К,: ІСДО, 1995. – 204 с.
72. Обучение учащихся 1-4 классов вспомогательной школы. Пособие для учителей / Под ред.канд.пед.наук В.Г.Петровой.-М., Просвещения,1976.
73. Особенности умственного развития учащихся вспомогательной школы / Под ред. Ж.И. Шиф. М., 1965. – 309 с.
74. Парамонова Л.Г. Нарушение речи учащихся вспомогательной школы и пути их коррекции // Обучение во вспомогательной школе. М.; Л., 1973. – С. 96-117.
75. Петрова В.Г. Развитие речи учащихся вспомогательной школы. – М.: Педагогика, 1977. – 137 с.
76. Положення про спеціальну загальноосвітню школу-інтернат України для дітей з вадами фізичного або розумового розвитку: Збірник законодавчих та нормативних актів про освіту / Випуск 2. -К., 1994. С. 14-36
77. Програма допоміжної школи. -К., Збірник 1. Просвіта, 1986
78. Рубинштейн С.Я. Психология умственно отсталого школьника М.: Просвещение, 1979. – 192 с.
79. Савченко М.А. Методика виправлення вад вимови фонем у дітей. – К.: Освіта. 1992. – 176 с.
80. Спеціальна психологія. Тексти. Частина 1 / За ред. М.П.Матвєєвої, С.П.Миронової. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський державний педагогічний університет, інформаційно-видавничий відділ 1999-158с
81. Садовникова И.Н. Нарушения письменной речи и их преодоление у младших школьников. – М.: ВЛАДОС, 1997. – 256 с.
82. Спирина Л.Ф. Недостатки чтения и пути их преодоления //Недостатки речи у учащихся начальных классов массовой школы. М., 1965. – 276 с.

83. Словарь практического психолога / Сост. С.Ю.Головин.- Минск: Харвест, 1998. – 86 с.
84. Ушинский К.Д. Твори. В 6 т. – К.: Рад. школа, 1954. – Т.1. – 449 с.
85. Фомичева М.Ф. Воспитание у детей правильного произношения. – М.: Просвещение, 1989. – 239 с.
86. Хватцев М.Е. Логопедия. – М.: Просвещение, 1959. – 476 с.
87. Хрестоматия по психологии /Под ред. А.В. Петровского. – М.: Просвещение, 1987. – 447 с.
88. Яблонский В.А.Преподавание предметов „Рисунок” и „Основні композиції”. - М.: Высшая школа, 1990.